

Senākie kartogrāfiskie attēli latviešu valodā

Reinis Vāvers

Latvijas Nacionālā bibliotēka

Reinis.Vavers@lnb.lv

1839. *Rullis no visas Krievu ķeizara valsts* – vēl nesen uzskatīta par senāko karti latviešu valodā



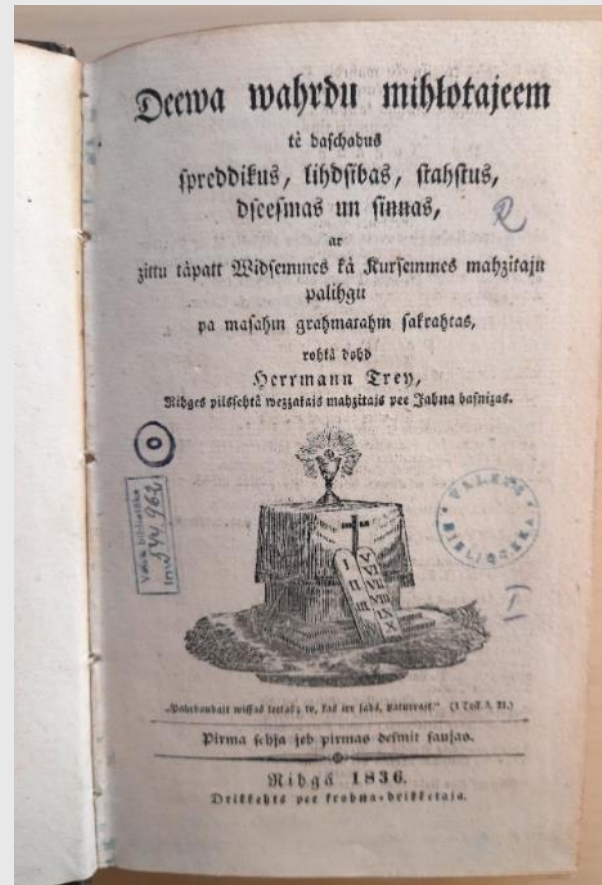
Karte ir pielikums Opekalna luterāņu draudzes mācītāja **Kristiāna Augusta Berkholca** (1805.-1889.) ģeogrāfijas mācību grāmatai “**Ziņas par Krievu ķeizera valsti**” (1839., 1840., 1845.).



- Autors – luterāņu mācītājs un Tērbatas universitātes teoloģijas profesors **Karls Kristiāns Ulmanis** (1793.-1871.). Arī pirmās ģeogrāfijas grāmatas «Par Vidzemi» autors.
- Karte pievienota pirmajai astronomijas grāmatai latviešu valodā – **«Kādas ziņas par to, ko pie debess redzam»** (Jelgava, 1837).
- Kartē attēlots debess ziemeļu puslodes pola apgabals līdz zodiaka riņķim. Kopā uzrādīti 60 zvaigznāji jeb *debess zīmes*, un autors ir centies latviskot to nosaukumus.



- Karte pievienota rakstam «**Vecā Jūdu zeme jeb Kanaāna**», kura autors ir Ādažu luterāņu draudzes mācītājs **Augusts Kristiāns Karls Dēbners** (1800.-1873.).
- Raksts publicēts krājumā «**Dieva vārdu mīļotājiem...**» (Rīga, 1836).



«Kad kartes piemin, tad dažam krogs un kroga istaba prātā, kur ar pilnu maciņu aizgājis, ar tukšu atnācis, viltnieku karšu dēļ, kas pašam naudu no maka izvilkušas un citam kroga brāļam ievilkušas. Bet mēs, par kartēm runādami, nerunājam par tādām, bet par zemes-kartēm jeb tādām rullēm, kā dažbrīd mērnieks taisa, kur zemes ar visiem robežiem, ar upēm un ezeriem, ar kalniem un pilsētām uzzīmētas. Vācas [?] bodē daudz tādu var dabūt no visām zemēm, **bet visas vāciski, nav neviena latviski drikēta.** Tomēr karte ir derīga lieta, kad skaidru ziņu grib dabūt par kādu zemi. Ar šiem vārdiem es jums šē gribu izteikt, kā jūs paši variet Kanaāna zemi uz papīri sevīm uzzīmēt ar robežiem, pilsētām, ezeriem un kalniem.»

1831. Vecpiebalgas mācītājmuižas zemes robežu plāns – senākais plāns, kas saglabājies līdz mūsdienām



Piebalgas muzeju apvienības "Orisāre" krājums, ORIS 1885

- Pilnais nosaukums: **“Rullis no Vecas Piebalgas mācītāja muižas tīrumiem” / mērīts, iekš pūravieta gabaliem dalīts un uz ruļļa nobildēts no tā mērnieka Andr. Will. Ūfers”** [Andrievs Viļums Ūfers].
- Plāna mērogs ir 1:2600, mērogs uzrādīts zviedru oлектīs.
- 19. gadsimta sākumā daudzu Vidzemes muižu rīcībā bija vēl zviedru valdīšanas laikā 17. gadsimtā sastādītie muižu zemju plāni. Aktīva muižu zemju robežu uzmērīšana atsākās līdz ar 1804. gadā pieņemto Vidzemes zemnieku likumu.



Piebalgas muzeju apvienības “Orisāre” krājums, ORIS 1885

1825. Npublicētā Kurzemes karte latviešu valodā

- No 1822. līdz 1825. gadam 28 turpinājumos publicēts populārzinātnisks apraksts «**No Kurzemes**», ko sagatavojis Latviešu Avīžu pirmais redaktors **Kārlis Frīdrihs Vatsons** (1777.-1826.).
- Jau 1822. gada 5. numurā rakstīts: *«Kurzeme izskatās kā liels vadzis, kura plats gals kā pussala ūdenī stāv; un ja godīgs lasītājs neņems par ļaunu un iemīļosies vairāk ar lapiņām, mēs, kas zin, dienās varēsīm it riktīgu bildi no Kurzemes par pielikumu dot. Tādu bildi sauc Zemes karti, un tādas kartes neizkrāpj naudu no kabatas kā tās spēlējamās kartes, bet turpretim pilda galvu ar gudrām zināšanām.»*



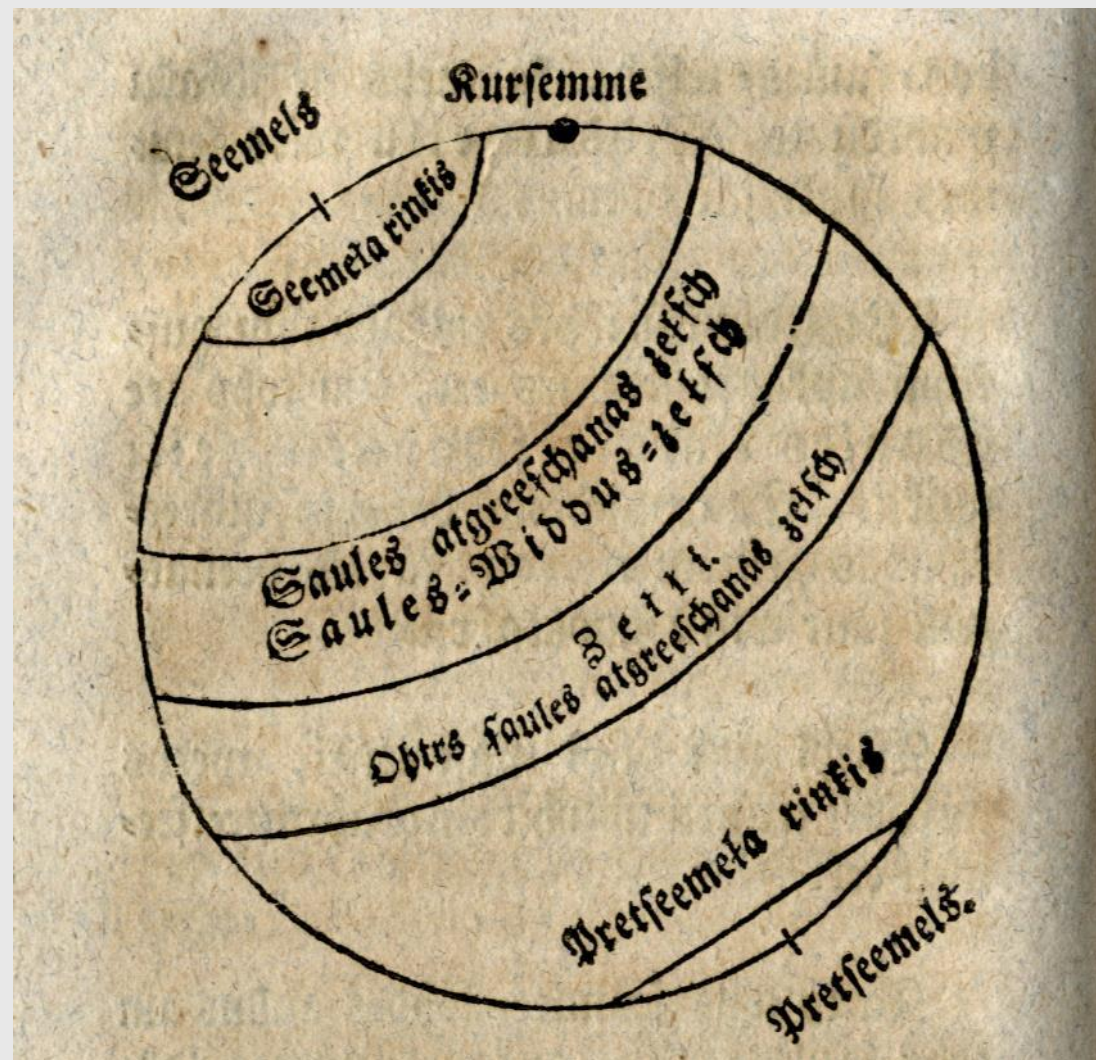
- 1823. gada 52. numurā: «*Kad visas izteikšanas no Kurzemes būs nodrukētas, tad gan prātā turam vienu Kurzemes bildi, ko zemes karti sauc, likt iztaisīt un par pielikumu tiem Avīžu lasītājiem iedot. Šo Kurzemes bildi varētu uz plauktu uzlīmēt un iekš tiesas istabām, skolām un mājām pie sienas pakārt, bet **šī lieta maksā lielu naudu un nevar it tiešām zināt, vai arī iespēsim***».
- Visbeidzot, 1825. gada 41. numurā: «*Mēs gan turējām prātā saviem avīžu lasītājiem beidzot kādu bildi no visas Kurzemes dot, **šī bilde arī ir gatava, bet daži kavēkļi, ko mēs nespējam izlīdzināt, to tagad neļauj, ka šī bilde jeb Kurzemes karte vara tāpelē taptu iegriezta un uz lielām papīrēm nodrukēta**; var būt, ka turplūkām notiks, jo skolām un pagastu tiesām tāda zemeskarta, kā mums šķiet, ļoti derīga būtu*».

Ir zināms, ka Kurzemes literatūras un mākslas biedrības 1825. gada 2. decembra sēdē Vatsons dalībniekus ir iepazīstinājis ar Kurzemes karti, kurā attēlots aktuālais administratīvais iedalījums un nosaukumi uzrādīti latviešu valodā. Bijuši sagatavoti divi kartes eksemplāri, un klātesošie vienbalsīgi atzinuši šī darba lietderību un atbalstījuši autora ieceri karti izmantot kā mācību līdzekli tautskolu skolotāju semināru nodarbībās. Visticamāk, tā bijusi “Latviešu Avīzēs” minētā karte.

Diemžēl trūkst ziņu par to, ka līdz mūsdienām būtu saglabājies kāds kartes eksemplārs. Vatsons nomira jau 1826. gada martā, un turpmāk vairs nekādu ziņu par šādas Kurzemes kartes izdošanu “Latviešu Avīzēs” neparādījās.

1774. Zemeslodes attēls G.F. Stendera “Augstas gudrības grāmatā no pasaules un dabas”

- Attēls publicēts nodaļā “No tās saules un viņas gājuma apkārt zemes”.
- Attēlā ir iezīmēti Zemes poli un ekvators («Saules vidus ceļš»), polārie loki («riņķi») un tropu loki («Saules atgriešanas ceļi»). Dienvidus Stenders apzīmē kā «Pretziemeli».
- Iezīmēta arī Kurzeme: “Šinī remdenā zemes strēķī mēs arīdzan tur, kur tā melna zīme virsū stāv, dzīvojam, bet tomēr daudz tuvāk pie aukstām nekā pie karstām zemēm esam.”



Noslēgums

- Pirmās kartes latviešu valodā tapa 19. gadsimta pirmajā pusē pēc dzimtbūšanas atcelšanas Vidzemē un Kurzemē. Tas bija laiks, kad radās arī pirmie plašāk lasītie laikraksti latviešu valodā un pirmās dažādu nozaru mācību grāmatas.
- Visu šo izdevumu autori bija vācbaltiešu luterāņu mācītāji, un viņus var uzskatīt par Latvijas nacionālās kartogrāfijas pamatlicējiem.
- Viens no pamatnosacījumiem, kas ļāva veikt karšu iespiešanu, bija litogrāfijas tehnikas parādīšanās un ienākšana Latvijā 19. gadsimta 20. gados. Tas ievērojami samazināja attēlu iespiešanas izmaksas. Pirmo karšu iespiešanā sevišķi nopelni pienākas Karla Frīdriha Hausvalda litogrāfijas darbnīcai Rīgā.
- Joprojām dažādās Latvijas krātuvēs var uziet unikālus materiālus, tāpēc nevar izslēgt jaunus atklājumus...

Paldies!